

Προφορική ιστορία

1

Δήμητρα Σούμα

Συνοπτικός οδηγός προφορικής ιστορίας

Εδώ θα βρείτε:

- τα απαραίτητα εργαλεία για τις εκπαιδευτικές ομάδες που επιθυμούν να υλοποιήσουν δράσεις και προγράμματα προφορικής ιστορίας
- την αποσαφήνιση του όρου «προφορική ιστορία» και τη σχέση του με τη δημοκρατική παιδεία
- πληροφορίες για την οργάνωση σχεδίου εργασίας προφορικής ιστορίας
- τις διάφορες θεματικές της προφορικής ιστορίας που προάγουν τη δημοκρατική παιδεία
- οδηγίες σχετικά με τη συνέντευξη και τον απαιτούμενο τεχνικό εξοπλισμό
- παραδείγματα σχολείων που εφαρμόζουν τη μέθοδο της προφορικής ιστορίας στη σχολική τάξη
- παραδείγματα ομάδων προφορικής ιστορίας που δρουν στην τοπική κοινωνία

Οι δράσεις προφορικής ιστορίας μπορούν να υλοποιούνται στο πλαίσιο της ευέλικτης ζώνης, των βιωματικών δράσεων (ειδικότερα στη θεματική τοπική ιστορία) και των ερευνητικών εργασιών. Παρέχουν επίσης τη δυνατότητα σύνδεσης του σχολείου με την ευρύτερη κοινότητα.

Υλικά

*μαγνητόφωνο

*λογισμικό απομαγνητοφώνησης

(στο διαδίκτυο διατίθενται προγράμματα όπως το Express Scribe ή το Start and Stop)

*μέσα αποθήκευσης-αρχειοθέτησης

Τάξεις

Δημοτικό - Γυμνάσιο - Λύκειο

Τι είναι η προφορική ιστορία

Ιστορία είναι η συστηματική έρευνα και η κριτική ανασύνθεση του ανθρώπινου παρελθόντος και βασίζεται στα ίχνη τα οποία οι παρελθούσες εποχές αφήνουν στο παρόν. Όταν τα ίχνη που αξιοποιούνται αφορούν προφορικές πηγές που συστηματικά καταγράφουν, διατηρούν και ερμηνεύουν τις εμπειρίες των εν ζωή ανθρώπων, τότε αναφερόμαστε στην προφορική ιστορία.¹ Ο όρος «προφορική ιστορία» μπορεί να θεωρηθεί νέος, με την έννοια ότι αντιπροσωπεύει την αναθεώρηση των μεθόδων που αξιοποιούν την προφορική μαρτυρία, δίνουν φωνή σε σιωπηλές ή περιθωριακές ομάδες κι έτσι προάγουν ένα αίτημα εκδημοκρατισμού των ιστορικών σπουδών. Η προφορική ιστορία μπορεί ωστόσο να νοηθεί και ως το πρώτο είδος ιστορίας, ακόμα και πριν από την εφεύρεση και τη διάδοση της γραφής, αφού η ανάγκη των ανθρώπων να γνωρίζουν το παρελθόν τους και να εκφράζουν την εμπειρία τους μέσα από ιστορίες προηγείται της επίσημης ιστοριογραφίας.

Βασικό αντικείμενο εργασίας στην προφορική ιστορία αποτελεί η πραγματοποίηση συνεντεύξεων και η καταγραφή των προσωπικών βιωμάτων. Σκοπός αυτής της βασικής εργασίας είναι η μελέτη του παρελθόντος μέσα από προσωπικές αφηγήσεις, μελέτη που επιτυγχάνεται με τη συλλογή διαφόρων τεκμηρίων (συχνά αντικρουόμενων), την κατανόηση και την αξιολόγησή τους και τέλος τη σύνθεση μιας αξιόπιστης αναφοράς.

«Η προφορική ιστορία είναι μια ιστορία που δομείται γύρω από τους ανθρώπους, ζωντανεύει την ίδια την ιστορία και διευρύνει τον ορίζοντά της, φέρνει την ιστορία μέσα στην κοινότητα και τη βγάζει έξω από αυτήν, προσφέρει μια αμφισβήτηση των κοινών τόπων της ιστορίας, είναι ένα μέσο ριζικής μεταμόρφωσης της κοινωνικής σημασίας της ιστορίας».²

Γιατί προφορική ιστορία και δημοκρατική παιδεία

Η δημοκρατική παιδεία είναι μια σύνθετη και πολύπλευρη εκπαιδευτική διαδικασία που επικεντρώνεται στους κανόνες δημοκρατικής συνύπαρξης στη σχολική κοινότητα, φέρνοντας το αίτημα για «εκδημοκρατισμό της δημοκρατίας» στο «εδώ και τώρα» της σχολικής ζωής.

Από τη μία πλευρά, προτείνει έναν τρόπο εργασίας που στόχο έχει να διαμορφώσει νέες συνεργατικές-δημοκρατικές μορφές μάθησης, με τη συμμετοχή των μαθητών και των μαθητριών στην παραγωγή και την ανακατασκευή της γνώσης, να αντιπαραθέσει διαφορετικές προσεγγίσεις και οπτικές για την επίλυση ενός «προβλήματος» και να καλλιεργήσει την αντίληψη ότι οι θεσμοί είναι προϊόντα της ανθρώπινης δράσης εντός ενός συγκεκριμένου ιστορικού πλαισίου και όχι φυσικά φαινόμενα.

Από την άλλη, φέρνει στο ιστορικό προσκήνιο τους «αφανείς» κι έτσι εντάσσει τη μεγάλη πλειονότητα των ανθρώπων στην επίσημη ιστορική αφήγηση. Η προφορική ιστορία αναπτύχθηκε γιατί η ανθρώπινη κοινωνία γίνεται όλο και πιο δημοκρατική υπό αυτή την έννοια, μπορεί να συμβάλει και στον εκδημοκρατισμό της σχολικής ζωής.

Η προφορική ιστορία προάγει τη δημοκρατική παιδεία καθώς βασίζεται σε ενεργητικές διαδικασίες μάθησης: στηρίζει την ανακαλυπτική, ευρετική μάθηση και τη συνεργατική διδασκαλία. Παράλληλα, προτείνει μια μέθοδο εργασίας εύκολη στην εφαρμογή, δεν απαιτεί ακριβό εξοπλισμό, ενώ είναι ανοιχτή και προσβάσιμη σε όλες και όλους, είτε ιστορικούς είτε μαθητές και μαθήτριες.

Προσφέρεται ιδιαίτερα για τη μελέτη της τοπικής ιστορίας,³ καθώς η βασική λογική της σχετίζεται με τη διάσωση εμπειριών που μέχρι πρότινος δεν θεωρούνταν επαρκώς σημαντικές για να μπουν σε εθνικές, επίσημες αφηγήσεις ή σε γραπτές ιστοριογραφίες. Υποστηρίζει, για παράδειγμα, την ανάγκη καταγραφής της τοπικής ιστορίας της οικογένειας, του σχολείου, της περιοχής γύρω από το σχολείο, της κοινότητας, του σωματείου, τονίζοντας τη διάσταση της τοπικότητας στην ιστοριογραφία.

Τα ειδικότερα παιδαγωγικά οφέλη που προκύπτουν μέσω της εργασίας σε θέματα προφορικής ιστορίας αφορούν την προαγωγή της συζήτησης και της συνεργασίας, την ανάπτυξη ερευνητικών, επικοινωνιακών και κοινωνικών ικανοτήτων στη χρήση μηχανημάτων, καθώς και την ενίσχυση της ενσυναίσθησης ως αποτέλεσμα της επαφής με άτομα διαφορετικής γενιάς, κοινωνικοοικονομικού περιβάλλοντος, ιδεολογίας και εμπειρίας.

Η προφορική ιστορία έχει τη δική της ιστορία...

Η προφορική ιστορία είναι μια σχετικά πρόσφατη τάση της ιστοριογραφίας. Χρονισμοποιήθηκε από ιστορικούς στην Αμερική, από τη δεκαετία του 1940, αλλά διαδόθηκε κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970. Οι βασικές μεταβολές που συνετέλεσαν σε αυτή τη στροφή ήταν η ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος για τη ζωή των ανθρώπων και όχι μόνο των «επιφανών», ο άνοδος της μεταμοντέρνας θεώρησης, που άνοιξε τις πολλαπλές έγκυρες αναγνώσεις του ίδιου γεγονότος, η ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος για τη συλλογική μνήμη και τη «δημόσια ιστορία», η ανάγκη για καταγραφή της τοπικής ιστορίας και η επανάσταση στη χρήση της τεχνολογίας.⁴

Οργάνωση σχεδίου εργασίας προφορικής ιστορίας

Μπορεί η βασική δραστηριότητα ενός σχεδίου προφορικής ιστορίας να είναι η διεξαγωγή συνέντευξης, ωστόσο ότι προηγείται και ότι έπεται αυτής απαιτείται να οργανωθεί συστηματικά από τη μαθητική ομάδα.⁵ Αφορμή για την εμπλοκή της σχολικής κοινότητας μπορεί να είναι μια σχετική αναφορά του σχολικού βιβλίου, ένα αφιέρωμα στα ΜΜΕ, η δημοσίευση εικόνων, φωτογραφικού υλικού, μια κινηματογραφική ταινία, ένα πρόβλημα της τοπικής κοινωνίας, κ.λπ. Τα στάδια της οργάνωσης είναι τα εξής:

► Επιλογή θέματος - βασικού ερευνητικού ερωτήματος

Η μαθητική ομάδα καθορίζει τι ακριβώς θέλει να μάθει και ποια θα είναι η αξία των προφορικών μαρτυριών. Καταγράφονται τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα και η θεματική τους κατάταξη.

► Ενημέρωση-συγκέντρωση πληροφοριών επί του θέματος

Η ομάδα αναζητά πληροφορίες που φωτίζουν το θέμα από πολλαπλές πηγές (βασική βιβλιογραφία, δημοσιεύσεις, συνέντευξεις και μαρτυρίες). Στη συνέχεια περιγράφει τι ακριβώς επιζητά να μάθει από τις προφορικές μαρτυρίες, καθορίζει τον τρόπο επιλογής των ατόμων για συνέντευξη, ενώ επίσης συγκεντρώνει πληροφορίες σχετικές με τους/τις μάρτυρες.

► Κατάρτιση οδηγού συνέντευξης

Οι μαθητές και οι μαθήτριες διαμορφώνουν έναν γενικό οδηγό ερωτήσεων που καλύπτει όλα τα βασικά θέματα. Ο οδηγός αυτός μπορεί να προσαρμοστεί ανά περίπτωση έτσι ώστε είτε να συνταχθεί ειδικό ερωτηματολόγιο είτε να οργανωθούν συνέντευξεις που βασίζονται στην ελεύθερη αφήγηση προσωπικών ιστοριών, όπου τα εμπλεκόμενα άτομα μιλούν αναλυτικά για τα σημαντικά γεγονότα της ζωής τους και για τις αντιδράσεις τους σε αυτά.

► Οδηγός

Προφορική ιστορία

► Πραγματοποίηση συνέντευξης

Επιλέγονται και αξιοποιούνται τα αντικείμενα που βοηθούν τον αφηγητή ή την αφηγήτρια να ανακαλέσει μνήμες ή να επεκταθεί σε κάποιο θέμα. Τέτοια αντικείμενα μπορεί να είναι μία φωτογραφία, ένα βιβλίο, ένα παιχνίδι, ταχυδρομικές κάρτες, χάρτες, αποσπάσματα άρθρων από παλιές εφημερίδες, κ.ά. Για παράδειγμα, η συνέντευξη θα μπορούσε να ξεκινά με μια αναφορά από το σχολικό βιβλίο ιστορίας, από μια ραδιοφωνική ή τηλεοπτική εκπομπή.

► Καταγραφή συνέντευξης

Η ομάδα καταγράφει περιληπτικά τα βασικά στοιχεία της συνέντευξης και, αν κρίνεται σκόπιμο, την απομαγνητοφωνεί ολόκληρη ή μέρος της. Αν στους στόχους περιλαμβάνεται η ένταξη της συνέντευξης σε οργανωμένο αρχείο, τότε αυτό απαιτείται να ανταποκρίνεται στις διεθνείς προδιαγραφές. Ο προδιαγραφές ορίζουν ότι κάθε συνέντευξη καταχωρίζεται σε έναν φάκελο που περιλαμβάνει την απομαγνητοφώνηση, το ημερολόγιο και το δελτίο του πληροφορητή ή της πληροφορήτριας, ακόμα και οπτικοακουστικό υλικό.

► Αξιολόγηση ερευνητικής προσπάθειας και συνεντεύξεων

Οι μαθητές και οι μαθήτριες συγκεντρώνουν και επεξεργάζονται προφορικές μαρτυρίες, αξιολογούν την καταγεγραμμένη συνέντευξη (κατά πόσο είναι σχετική με το αντικείμενο της έρευνας, αν υποστηρίζεται από τις ιστορικές γνώσεις των μαθητών, αν είναι αντιπροσωπευτική), ταξινομούν τα θέματα σε κατηγορίες, διευρύνουν τις πτυχές των θεμάτων, επιχειρούν να τεκμηριώσουν τα στοιχεία που έχουν συγκεντρώσει και να τα ερμηνεύσουν.

► Παρουσίαση αποτελεσμάτων έρευνας

Δύο από τους πιο κοινούς τρόπους παρουσίασης μιας έρευνας περιλαμβάνουν τη συγγραφή ενός συνοπτικού εντύπου, που θα αναφέρει με σαφήνεια την πορεία και τα πορίσματά της, ή την καταγραφή των αποτελεσμάτων της σε power point. Υπάρχουν ωστόσο και πιο δημιουργικοί τρόποι, όπως η σχεδίαση κινουμένων σχεδίων (μέσα από την αξιοποίηση του Comic Strip Generator ή άλλου διαδικτυακού εργαλείου) ή κολάζ, η ιστορική περιήγηση στην τοπική κοινωνία, η δημιουργία ενός επιτραπέζιου παιχνιδιού γνώσεων ή ενός ιστορικού παιχνιδιού ρόλων, η παρουσίαση διαφανειών, η οργάνωση μιας έκθεσης φωτογραφίας ή μιας ραδιοφωνικής εκπομπής, η δημιουργία ενός CD-ROM με οπτικοακουστικό υλικό, κ.ά.

► Αποθήκευση τεκμηρίων και πορισμάτων

Η ομάδα οφείλει να διασφαλίσει τη σωστή αρχειοθέτηση του υλικού (των τεκμηρίων και των πορισμάτων) και φυσικά να ενημερώσει τους πληροφορητές και τις πληροφορήτριες για τα πορίσματα της έρευνας, να τους παραχωρήσει αντίγραφο της μαρτυρίας τους και ευχαριστήρια επιστολή.

Θεματικές της προφορικής ιστορίας που προάγουν τη δημοκρατική παιδεία

Επιλεγμένα θέματα και ερευνητικά ερωτήματα της προφορικής ιστορίας υποβοηθούν τη δημοκρατική συνείδηση των μαθητών και των μαθητριών. Προτείνεται η έμφαση σε θεματικές που αναδεικνύουν την κοινή δράση και το κοινό βίωμα ανθρώπων που συμμετείχαν σε ομάδες ή κινήματα της εποχής τους, την έκφραση της κοινωνικής αλληλεγγύης, την αντιστασιακή δράση, τις εμπειρίες του τέλους μιας δικτατορίας ή ενός ολοκληρωτικού καθεστώτος, τα ζητήματα μετανάστευσης και προσφυγιάς. Η αξιοποίηση των προφορικών μαρτυριών μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές και τις μαθήτριες να προσεγγίσουν τα δύσκολα, συγκρουσιακά και αμφιλεγόμενα θέματα του πρόσφατου παρελθόντος και να συμμετάσχουν στη δημιουργία της ιστορίας με την ενεργητική εμπλοκή τους στις διαδικασίες της καταγραφής της.

Η συνέντευξη

Η συνέντευξη είναι μια σχέση ενεργητικής και μεθοδικής ακρόασης που βασίζεται στην αμοιβαία εμπιστοσύνη ανάμεσα στο άτομο που θέτει τις ερωτήσεις και στο άτομο που καλείται να απαντήσει.⁶

Διατύπωση ερώτησης με «τι», «πώς», «θα»:

«Τι θα επιθυμούσες;»
«Τι σε απασχολεί;»
«Θα μπορούσες να μου μιλήσεις λίγο περισσότερο για...;»
«Πώς ένιωσες όταν...;»

Πριν από από τη συνέντευξη

- Προετοιμασία του ερευνητή και της ερευνήτριας (προκαταρκτική έρευνα, κατάρτιση οδηγού συνέντευξης, εξασφάλιση του καλύτερου δυνατού εξοπλισμού καταγραφής).
- Παροχή όλων των απαραίτητων πληροφοριών στον συνομιλητή ή τη συνομιλήτρια μας (ενημέρωση για τους στόχους της έρευνας και της ενδεχόμενης χρήσης της μαρτυρίας του/της).

Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης

- Επιλογή του κατάλληλου χώρου, με τη σύμφωνη γνώμη του πληροφορητή ή της πληροφορήτριας.
- Έκφραση σεβασμού που παρέχεται σε κάποιον ή κάποια όταν του/της αφιερώνεται χρόνος: δίνεται αμέριστη προσοχή, μιλά χωρίς να διακόπτεται, ερωτάται και δεν κρίνεται.
- Έκφραση ενσυναίσθησης με την επίδειξη κατανόησης για την οπτική γωνία με την οποία ο συνομιλητής ή η συνομιλήτρια μας βλέπει τα πράγματα. Για παράδειγμα, τον/την ενθαρρύνουμε να χρησιμοποιεί τη δική του/της ορολογία και μετά την υιοθετούμε κι εμείς.

- Χρήση ανοιχτών ερωτήσεων που οδηγούν τον ερωτώμενο ή την ερωτώμενη να μιλήσει με λεπτομέρειες για μια κατάσταση και να εκφράσει τη γνώμη του/της (π.χ. «Πώς αισθανθήκατε όταν...»; αντί «Νιώσατε θυμωμένος;»). Πρόκειται για ερωτήσεις δομημένες με τρόπο ώστε να αποσπούν πλήθος πληροφοριών, καθώς απαιτούν αναλυτικότερη απάντηση από ένα απλό «ναι» ή «όχι».
- Αποφυγή πιέσεων, διακοπών και παρεμβολών. Εάν ο πληροφορητής ή η πληροφορήτρια δεν απαντά σε ένα ερώτημα, επανερχόμαστε αργότερα και δεν τον/τη φέρνουμε σε δύσκολη θέση.
- Δίνουμε χώρο και χρόνο στην αφήγηση, δεν φλυαρούμε, δεν επιβάλλουμε τις απόψεις μας, δεν ρωτάμε με τρόπο που να προκαταβάλλει την απάντηση ή να σκιαγραφεί μια απόκριση που εμείς θα θέλαμε να ακούσουμε.
- Δεν θέτουμε διπλές ερωτήσεις, π.χ. «Ποια ήταν τα θετικά και ποια τα αρνητικά της δικτατορίας;», αλλά καλύτερα «Πώς βιώσατε τη δικτατορία;»;
- Φραγμοί που δυσχεραίνουν την επικοινωνία και θα ήταν καλύτερα να αποφεύγονται κατά τη διάρκεια μιας συνέντευξης είναι η προσταγή (το να δίνονται εντολές), το κήρυγμα (ηθικολογίες για τι πρέπει και τι δεν πρέπει να κάνουμε), οι συμβουλές, η κριτική, η παρηγοριά και ο οίκτος, η ερμηνεία των κινήτρων, το χιούμορ σε μη κατάλληλη περίσταση, οι υπερβολικές και ακατάλληλες ερωτήσεις.

Σχολεία που εφαρμόζουν τη μέθοδο της προφορικής ιστορίας στη σχολική τάξη

- 20ό ΓΕΛ Αθήνας | ντοκιμαντέρ με τίτλο
Για τη γενιά του 1999. Ο 20ός αιώνας τόσο κοντά μα τόσο μακριά,
βράβευση στον Διαγωνισμό Μαθητικού Ιστορικού
Ντοκιμαντέρ: <https://goo.gl/xSUFQDQ>
- 56ο Γυμνάσιο Αθήνας | καταγραφή της ιστορίας της περιοχής των Αμπελοκήπων:
περιγραφές κτιρίων και χώρων, ιστορικές πληροφορίες, συνεντεύξεις κατοίκων και βίντεο:
<https://goo.gl/aAuvpz>
- Γυμνάσιο Λήμνου | έρευνα για τη μεταπολεμική μετανάστευση από τη Λήμνο:
<https://goo.gl/FNVz3U>
- Ζάννειο Πρότυπο Πειραματικό Γενικό Λύκειο Πειραιά |
«Προφορική Ιστορία: Αφηγήσεις και μνήμες ζωής», με μαρτυρίες και ιστορικό υλικό σχετικά με τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, τον Εμφύλιο, τη μάχη της Κρήτης, την τουρκική εισβολή στην Κύπρο και το Πολυτεχνείο. Συγκρότηση αρχείου προφορικής ιστορίας του σχολείου:
<https://goo.gl/txaMio>

Ομάδες προφορικής ιστορίας στο πλαίσιο τοπικών κοινωνιών

- Χανιά (2009) | πρόγραμμα που αποσκοπούσε στη συλλογή προφορικών μαρτυριών με τις εξής θεματικές: δεκαετία 1940, εκπαίδευση, εργασία-επαγγέλματα, οικογένεια και φύλο, πολυπολιτισμικότητα - μετακινήσεις - μετανάστευση. Το πρόγραμμα εξέδωσε και εγχειρίδιο προφορικής ιστορίας με τίτλο Προφορικές ιστορίες. Ενας οδηγός προφορικής ιστορίας για την εκπαίδευση και την κοινότητα
- Αθήνα (ιστοσελίδα: <https://goo.gl/tohGjU>)
  - Ομάδα Προφορικής Ιστορίας Κυψέλης (2011) | δεκαετία 1940, καθημερινή ζωή και μετανάστευση
  - Δήμος Αθηνας (2012) | πρόγραμμα με τίτλο «Δράσεις στις γειτονιές με στόχο τη συλλογή αφηγήσεων ζωής από τους κατοίκους της πόλης»
  - Κολωνάκι (2013) | από την Κίνηση Πολιτών Κολωνακίου
  - Καισαριανή (2015) | ομάδα που καταγράφει βιντεοσκοπημένες προφορικές μαρτυρίες για την ιστορία της συνοικίας, τις αρχειοθετεί και δημοσιεύει αποσπάσματα των συνεντεύξεων
  - Πειραιάς (2012-2013) | Ομάδα Προφορικής Ιστορίας του Ζαννείου Πρότυπου Πειραματικού Λυκείου Πειραιά: προφορικές μαρτυρίες σε συνεργασία με τους μαθητές και τις μαθήτριες
- Βόλος (2012) | στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος «Σχεδιάζοντας το Μουσείο της Πόλης του Βόλου»: προφορικές μαρτυρίες για την ιστορία της πόλης, οργάνωση εκδηλώσεων με τίτλο «βραδιές μνήμης».
- Ικαρία (2012) | σεμινάριο εθελοντών και εθελοντριών και πραγματοποίηση συνεντεύξεων που παραχωρούνται στην Ομάδα Προφορικής Ιστορίας και στην Τοπική Αρχειακή Συλλογή Ικαρίας
- Αλεξανδρούπολη (2014) | σε συνεργασία με το Εθνολογικό Μουσείο Θράκης Κατερίνη (2015) | σε συνεργασία με το Γενικό Αρχείο του Κράτους Πιερίας

Σημειώσεις

- 1 Λίνα Βεντούρα, Πολιτισμός και ελεύθερος χρόνος: ενότητα τοπική ιστορία, Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων ΥΠΕΠΘ, χ.χ.
- 2 Paul Thompson, Φωνές από το παρελθόν. Προφορική ιστορία, μτφρ. Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν και Νίκος Ποταμιάνος, Πλέθρον, Αθήνα 2002, σ. 53.
- 3 Ομάδα εμπειρογνωμόνων «Κοινωνικές επιστήμες - Ιστορία», Τοπική Ιστορία: Οδηγός για τον εκπαιδευτικό, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα 2011.
- 4 Charlotte Fischer, Stefania Costache και Χαρά Μακρυγιάννη, Μια εισαγωγή στην προφορική ιστορία. Όταν οι εμπειρίες των εν ζωή ανθρώπων γίνονται ιστορία, μτφρ. Ελένα Χαραλάμπους, Όμιλος Ιστορικού Διαλόγου και Έρευνας (ΟΙΔΕ), Λευκωσία 2001, προσβάσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.ahdr.info>
- 5 Ένωση Προφορικής Ιστορίας: <http://www.epi.uth.gr/index.php?page=home>
- 6 Fischer, Costache και Μακρυγιάννη, ό.π.